

PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE POZIOMU ROZWOJU USŁUG W MAŁOPOLSCE

Wstęp

Poziom rozwoju usług wraz z ich przestrzennym rozmieszczeniem jest jednym z czynników określających konkurencyjność regionów, a także szanse życiowe pojedynczych ludzi. Przestrzenna dostępność usług jest ważnym elementem poziomu życia, gdyż dobra dostępność oznacza możliwość wyboru, oszczędność czasu i środków (Pred 1977, Pacione 1989). Jednak do niedawna, szczególnie w krajach socjalistycznych, usługi traktowano jako drugorzędny i służebny wobec przemysłu dział gospodarki. Rosnąca rola usług, będąca wynikiem przemian w przemyśle, szczególnie wydzielenia na zewnątrz firm szeregu działalności (*outsourcing*), oraz wzrostu zamożności społeczeństw i rosnącego popytu na usługi konsumpcyjne spowodowały większe zainteresowanie tą dziedziną (Nowosielska 1994; Werwicki 1998; Tkocz 1999). Udział usług w zatrudnieniu oraz w strukturze PKB jest obecnie powszechnie przyjmowany jako wskaźnik rozwoju gospodarczego (Dicken 1998).

Celem niniejszej pracy jest określenie i wyjaśnienie przestrzennego zróżnicowania usług w Małopolsce, poprzez odpowiedzi na następujące pytania:

- jaka jest pozycja regionu w świetle rozwoju wybranych sektorów usługowych?
- jak silne jest przestrzenne zróżnicowanie działalności usługowej?
- jakie prawidłowościami wykazuje rozmieszczenia usług na terenie Małopolski?

Ze względu na złożoność tematyki, opracowanie nie pretenduje do całościowego ujęcia problemu. Autorzy wskazali na ogólne prawidłowości dotyczące poziomu rozwoju i przestrzennego zróżnicowania sektora usługowego w Małopolsce, poświęcając większą uwagę trzem dziedzinom: handlowi, usługom dla biznesu oraz edukacji i nauce.

Względy praktyczne podyktowały stosowaną w niniejszej pracy terminologię. Termin usługi rozumiany jest jako działalności gospodarcze zaliczane od sekcji G do Q Europejskiej Klasyfikacji Działalności. Zgodnie z klasyfikacją GUS, dokonano różniczenia na usługi rynkowe i nierynkowe¹. Źródłem wszystkich cytowanych danych

---

¹ Usługi rynkowe zdefiniowano zgodnie z nomenklaturą GUS jako sekcje: handel i naprawy, hotele i restauracje, gospodarkę magazynową i łączność, pośrednictwo finansowe, obsługę nieruchomości i firm, naukę oraz pozostałą działalność komunalną, społeczną i indywidualną. Termin usługi nierynkowe obejmuje sekcje: administrację publiczną i obronę narodową, obowiązkowe

liczbowych (o ile nie zaznaczono inaczej) są dane Głównego Urzędu Statystycznego oraz Urzędów Statystycznych w Krakowie i Rzeszowie. Poprzez termin „Małopolska” rozumiane są województwa małopolskie i podkarpackie.

Usługi w Małopolsce w ujęciu przestrzennym i sektorowym

Potencjał usługowy województw małopolskiego i podkarpackiego wykazuje silne zróżnicowanie geograficzne i branżowe. Biorąc pod uwagę liczbę pracujących osób w poszczególnych sektorach usług², zauważamy generalnie słaby rozwój omawianej działalności w województwie podkarpackim, szczególnie w takich branżach jak: hotele i restauracje, pośrednictwo finansowe oraz obsługa nieruchomości i firm. W roku 2000 pracujący w usługach w województwie podkarpackim stanowili 32% ogółu pracujących, podczas gdy w województwie małopolskim – 41%. Województwo małopolskie, znacznie w zakresie rozwoju usług górujące nad podkarpackim (w czym duża rola Krakowa) posiada dość dobrze rozwinięty sektor edukacji, nauki, hoteli i restauracji (tab. 1).

Tab. 1. Wybrane wskaźniki charakteryzujące poziom rozwoju usług w Małopolsce w roku 2000

	Handel i naprawy	Hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe	Obsługa nieruchomości firm, nauka	Administracja publiczna i obrona narodowa	Edukacja	Ochrona zdrowia i opieka społeczna
Iloraz udziału pracujących w danym sektorze do udziału pracujących w tym sektorze w Polsce								
małopolskie	0,88	1,17	0,83	0,71	0,89	0,83	1,04	0,97
podkarpackie	0,69	0,56	0,68	0,54	0,55	0,80	0,87	0,84
Udział pracujących w danym sektorze w liczbie pracujących ogółem								
małopolskie	12,0	1,7	4,3	1,4	4,8	2,7	6,2	5,8
podkarpackie	9,4	0,8	3,5	1,1	3,0	2,6	5,2	5,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Pracujący w Gospodarce Narodowej w 2000 r.*

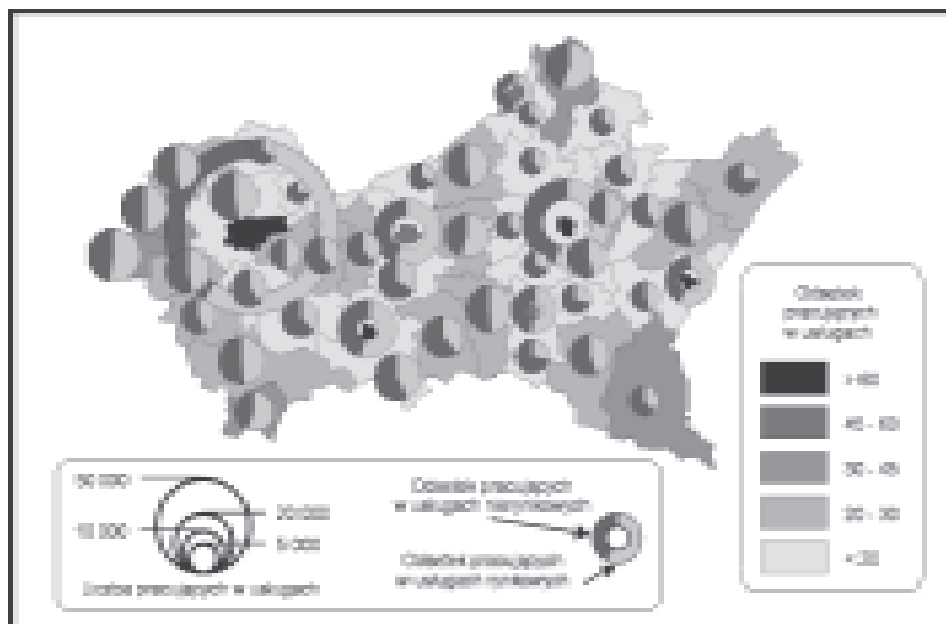
Potwierdza to duże znaczenie turystyki i nauki – woj. małopolskie zajmuje 3 miejsce w kraju pod względem liczby miejsc noclegowych, z kolei Kraków, pod względem liczby studentów jest po Warszawie największym ośrodkiem akademickim w kraju.

Odsetek pracujących w usługach wykazuje w obszarze badań duże zróżnicowanie – od mniej niż 15% w powiatach: ziemskim tarnowskim, strzyżowskim, proszowickim, ziemskim rzeszowskim, ropczycko-sędziszowskim i ziemskim tarnobrzeskim, do ponad

ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, edukację oraz ochronę zdrowia i opiekę społeczną.

² Dane dotyczące pracujących w usługach dotyczą liczby podmiotów w których pracuje powyżej 9 osób, co wynika ze sposobu udostępniania tych danych przez GUS. Poważnie ogranicza to możliwość interpretacji niektórych zjawisk, dlatego też autorzy często posługują się innymi danymi (REGON, własna inwentaryzacja placówek usługowych, raporty branżowe, strategie rozwoju, etc.).

60% w powiatach grodzkich: nowosądeckim, rzeszowskim, krakowskim i przemyskim. Wskaźnik ten jest mocno związany z poziomem urbanizacji, wielkością i hierarchią ośrodków miejskich oraz ogólnym poziomem rozwoju gospodarczego. Zwraca uwagę silniejszy rozwój usług w zachodnich powiatach Małopolski oraz w powiatach o funkcji turystycznej – tatrzańskim i bieszczadzkim (ryc. 1). Generalnie niskim udziałem pracujących w usługach charakteryzują się powiaty rolnicze (np. proszowicki, miechowski) oraz obszary zdominowane przez monofunkcyjne ośrodki przemysłowe (np. powiaty mielecki, tarnobrzeski).

Ryc. 1. Przestrzenne zróżnicowanie pracujących w usługach Małopolski w roku 2000

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Pracujący w Gospodarce Narodowej w 2000 r.*

Poziom rozwoju usług w miastach Małopolski (według danych REGON)

Sposób organizacji i udostępniania danych przez GUS w istotny sposób ogranicza możliwości poznania i interpretacji zjawisk gospodarczych na poziomie lokalnym. Jedynym dostępnym źródłem informacji w chwili obecnej jest system REGON, który

³ Dane REGON zbierane są metodą przedsiębiorstw (istotna niedogodność w przedsiębiorstwach wielozakładowych, szczególnie posiadających zakłady na obszarze innej jednostki administracyj-

tylko w ograniczonym stopniu można zastosować w przestrzennej analizie poziomu rozwoju usług na szczeblu podstawowych jednostek terytorialnych³.

Poziom rozwoju usług w miastach Małopolski mierzony liczbą podmiotów sektora usług na 1000 mieszkańców wykazuje dużą rozpiętość i znaczne zróżnicowanie przestrzenne (tab. 2). Największe wartości osiąga w Zakopanem (128), zaś najniższe w Narolu (14). Generalnie, rola usług rośnie wraz z wielkością ośrodka, równocześnie zależąc od struktury ekonomicznej i społecznej miasta. Ogólnie rzecz biorąc miastami

Tab. 2. Liczba firm sektora usług na 1000 mieszkańców w miastach Małopolski (1998 rok)

Przedziały wielkości miast	Liczba miast	Średnia dla przedziału	Miasta o największej wartości wskaźnika	Miasta o najniższej wartości wskaźnika
Powyżej 50 tys. mieszk.	8	65,6	Przemyśl (83), Kraków (82), Rzeszów (75), Nowy Sącz (70)	Stalowa Wola (48), Mielec (51), Tarnów (54), Tarnobrzeg (59)
20 - 50 tys.	15	67,4	Zakopane (128), Krosno (78), Jasło (78), Nowy Targ (73),	Oświęcim (47), Andrychów (48), Dębica (51), Chrzanów (51), Skawina (54)
10 - 20 tys.	18	57,4	Wieliczka (81), Limanowa (76), Myślenice (75), Rabka (74), Łańcut (70)	Libiąż (36), Nowa Dęba (38), Nisko (38), Przeworsk (43), Ropczyce (50)
5 - 10 tys.	26	50,3	Proszowice (78), Szczawnica (71), Wolbrom (68), Brzozów (75), Lesko (74)	Sułkowice (27), Nowa Sarzyna (30), Grybów (31), Chełmek (35), Dynów (36)
Poniżej 5 tys. mieszk.	27	49,2	Iwonicz-Zdrój (87), Stomniki (77), Kalwaria Zebrzydowska (77), Skała (68), Dukla (66)	Narol (14), Cieszanów (27), Świątniki Górne (28), Oleszyce (33), Zagórz (36)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Banku Danych Lokalnych GUS* (1999)

o najwyższej wartości wskaźnika są ośrodki o zróżnicowanej strukturze gospodarki, zwłaszcza pełniące funkcje ośrodków administracyjnych, edukacyjnych, handlowych (np. Kraków, Rzeszów, Krosno, Przemyśl, Limanowa, Lesko). Szczególnie wysoki udział firm usługowych posiadają także miasta o funkcji turystyczno-uzdrowiskowej (np. Zakopane, Szczawnica, Iwonicz-Zdrój). Natomiast miejscowości o dominującej funkcji przemysłowej charakteryzuje wyraźny niższy poziom rozwoju usług. Dotyczy to szczególnie miast o tzw. fordowskiej przestrzeni przemysłowej, z dominacją wielkich zakładów (np. Stalowa Wola, Tarnów, Oświęcim, Dębica, Chełmek).⁴ Natomiast w ośrodkach przemysłowych tzw. neomarshalowskich (Domański 1992; Chojnicki 1993), charakteryzujących się wysoką przedsiębiorczością, jak np. Kalwaria Zebrzydowska, prawidłowość ta nie jest obserwowana. Najmniejsza wartość tego wskaźnika charakteryzuje peryferyjne, niewielkie miasteczka rolnicze (Narol, Cieszanów, Sułkowice, Oleszyce).

Charakterystyka wybranych sieci placówek usługowych

Biorąc pod uwagę istotne ograniczenia w dostępie do danych o pracujących w usługach, analiza poziomu rozwoju usług w dużej mierze musi opierać się na roz-

mieszczeniu placówek usługowych. Takie geograficzne podejście pozwala na określenie istotnych prawidłowości rozwoju sektora usług. Autorzy charakteryzują bliżej trzy działy: handlu, jako skupiającego największą liczbę pracujących i podmiotów w usługach; usług dla biznesu – ze względu na przypisywaną im dużą rolę w lokalnym i regionalnym rozwoju gospodarczym, oraz edukacji i nauki, istotnym zarówno z racji liczby pracujących, jaki i odgrywanej roli w rozwoju społecznym i gospodarczym.

Handel

Handel jest działalnością usługową, w której w ostatnich latach zachodzą wielkie przemiany takie jak zaostrzenie konkurencji na skutek postępującego wzrostu pozycji rynkowej zagranicznych sieci handlowych oraz koncentracji rodzimych handlowców. Polska na tle Europy Zachodniej ciągle posiada specyficzną sieć handlową, wyrażającą się przeciętnie niewielką powierzchnią sklepów (w 2000 roku sklepy do 50 m² stanowiły 91% ogółu), rozdrobnieniem własnościowym oraz stosunkowo gęstą siecią małych sklepów (w Polsce na 10 tys. mieszk. przypada 31,3 sklepów podczas gdy w Francji 6,5, w Niemczech 9,0). Wydaje się, że mimo postępującej koncentracji w handlu⁵, obecny poziom urbanizacji i rozproszenie osadnictwa wiejskiego jeszcze długo będą rzutować na wysoki wskaźnik liczby sklepów na 1000 mieszkańców i niewielką ich powierzchnię – ma to szczególne znaczenie w wiejskich powiatach Małopolski (województwo małopolskie zajmuje 2 miejsce w kraju pod względem liczby sklepów na wsi, zaś podkarpackie 4).

W zakresie rozwoju handlu pomiędzy województwami małopolskim i podkarpackim występują duże różnice. Województwo małopolskie, obok mazowieckiego, śląskiego, łódzkiego i dolnośląskiego, należy do regionów o największej koncentracji sklepów wielkopowierzchniowych, liczonych udziałem ich powierzchni sprzedaży w powierzchni sklepów ogółem (tab. 3). Na ogólną liczbę 99 hipermarketów, które funkcjonowały w Polsce z końcem 2000 r., w województwie małopolskim istniało 11 (w tym 9 w Krakowie, po 1 w Nowym Sączu i Tarnowie). Budząca wiele kontrowersji ekspansja zagranicznych sieci handlowych zasługuje na szczególną uwagę, tym bardziej, że Kraków był w ostatnich latach areną licznych protestów drobnych sklepikarzy kontestujących rozwój wielkich sieci zagranicznych. Do końca 2000 roku w województwie małopolskim wartość nakładów firm zagranicznych na działalność handlową, w tym

---

nej niż rejestracja) obarczony jest także trudnym do określenia błędem nadreprezentatywności, wobec częstej praktyki nie wyrejestrowywania przedsiębiorców, którzy zakończyli działalność.

⁴ Wiele badań dowodzi negatywny wpływ dużych firm produkcyjnych na rozwój przedsiębiorczości lokalnej, co tłumaczone jest często paternalizmem tych firm prowadzącym do tzw. kultury zależności (Hudson 1991).

⁵ Dynamika wzrostu liczby hipermarketów w Polsce w latach 1999–2000 wyniosła 18%, supermarketów 4%, sklepów dyskontowych 9%, podczas gdy liczba średnich sklepów spożywczych zmniejszyła się o 1,5%, zaś małych o 1%.

⁶ Sieć „Plus Discount” oraz brytyjska firma „Tesco” zlokalizowały swe zarządy w Krakowie, co

Tab. 3. Wybrane wskaźniki dla handlu detalicznego w województwie małopolskim i podkarpackim w 2000 roku

	Pracujący w handlu względem ogółu pracujących (%)	Przeciętna powierzchnia sklepu w m ²	Liczba mieszkańców na 1 sklep	Powierzchnia sprzedaży na 1000 mieszkańców w m ²	Udział powierzchni sklepów od 400m ² w powierzchni sprzedaży ogółem (%)
Polska	13,5	62,3	89	697,0	15,7
małopolskie	12,0	55,4	94	589,5	16,1
podkarpackie	9,4	61,4	95	645,2	12,1

Źródło: *Handel nr 6/2001, GUS*

przede wszystkim na uruchamianie sklepów wielkopowierzchniowych, przekroczyła 380 mln USD (*Województwo małopolskie 1999-2000*). W chwili obecnej w Krakowie funkcjonuje blisko 20 hipermarketów. W październiku 2001 niemiecki koncern Metro uruchomił na terenie dzielnicy Nowa Huta jedno z największych centrów handlowych w Polsce, o powierzchni 52 tys. m², zatrudniające około 3000 osób. W chwili obecnej trwa budowa drugiego już hipermarketu Carrefour. Jediną dużą siecią hipermarketów, nieobecną jeszcze w Krakowie jest francuski Auchan.

Szybki przyrost wielkopowierzchniowych centrów handlowych w 2 połowie lat 90. spowodował w Krakowie wzrost powierzchni sklepów na 1000 mieszk. z 513 m² w 1995 roku do aż 1260 m² w 1999 oraz zmniejszenie się ogólnej liczby sklepów (w roku 1999 liczba placówek zmniejszyła się o 150). Równocześnie przybyło supermarketów i sklepów dyskontowych. Najliczniejszą siecią placówek w województwie dysponuje portugalska firma Jeronimo Martins, do której należy sieć „Biedronka” oraz sieć supermarketów „Albert” (dawniej „Max”), będąca własnością holenderskiego koncernu Ahold. Niemiecka firma Tegelmann posiada 7 sklepów dyskontowych „Plus”.⁶ W zachodniej części województwa działa sieć Savia należąca do brytyjskiego Tesco, a w Krakowie, Tarnowie i Zakopanem znajdują się supermarkety Julius Meinl (Austria).

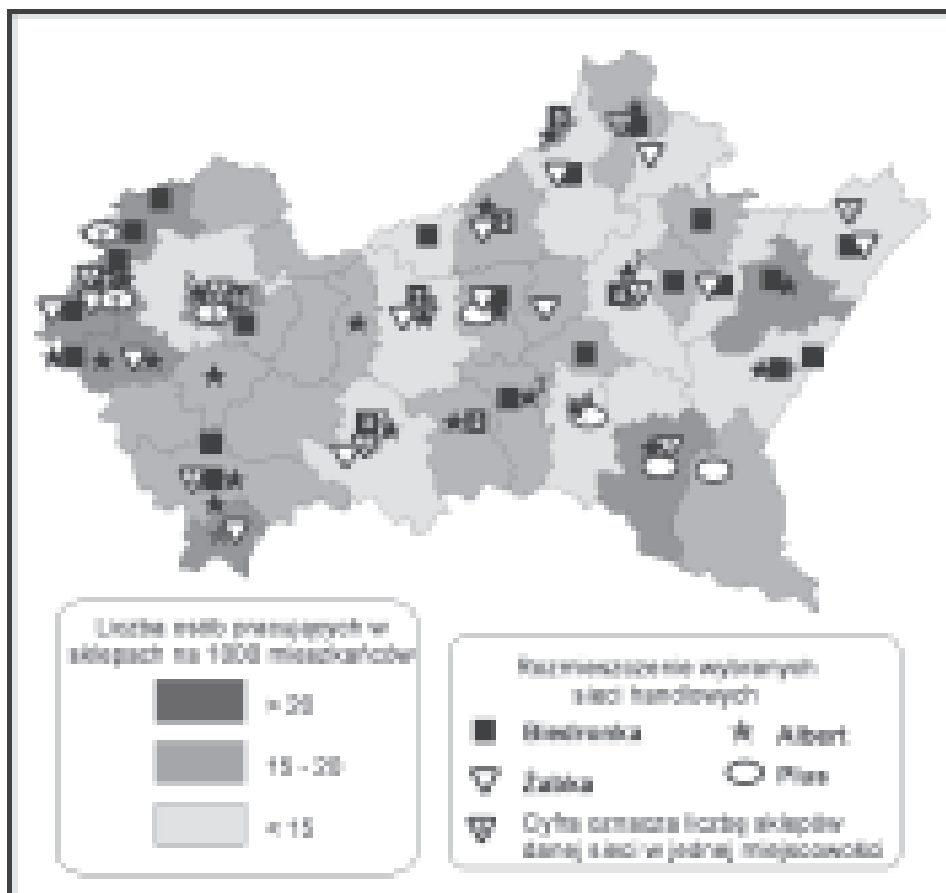
Do najliczniej reprezentowanych na terenie województwa małopolskiego polskich sieci detalicznych należą: Lewiatan, Żabka Polska⁷ oraz Sklepy Familijne. Najwięcej placówek hurtowych należy do firmy Alti Plus (13), z pozostałych większych firm należy wymienić KOWT (4), Eurocash (4), oraz Barbakan (3).

Województwo podkarpackie jak dotychczas, jest terenem o umiarkowanej penetracji sieci zagranicznych – wiąże się to zapewne z niskim wskaźnikiem urbanizacji oraz niższymi przeciętnymi dochodami mieszkańców. Łączna liczba placówek zagranicz-

ma istotne znaczenie biorąc pod uwagę duże efekty mnożnikowe generowane przez zarządy przedsiębiorstw (Guzik, Gwosdz 2000).

⁷ Jest to wspólne przedsięwzięcie polskiej firmy Elektromis S.A. oraz amerykańskiego inwestora finansowego AIG (w Polsce m.in. właściciel AIG Amplico Life).

⁸ Termin usługi dla biznesu spopularyzowany przez Nowosielską (1994) jest w polskiej literaturze używany zamiennie z terminem usługi dla przedsiębiorców lub usługi dla producentów,

Ryc. 2. Placówki wybranych sieci handlowych w Małopolsce na tle pracujących w handlu

Źródło: opracowanie własne

nych sieci dyskontowych i franchisingowych nie przekracza tam 40. Istnieją jedynie dwa hipermarkety (Tesco i E'Leclerc) oba w Rzeszowie. Dominują sieci handlowe kontrolowane przez kapitał rodzimy. Do największych należą: Polska Sieć Handlowa Unia-Detal (ponad 70 placówek), PSS Spółem w Rzeszowie (64 sklepy w tym 15 supermarketów i jeden dom handlowy), Jedyńska (11 placówek), Sklepy Familijne, Chata Polska oraz Centrum. Do największych regionalnych sieci hurtowych należą Polska Sieć Handlowa Unia z siedzibą w Rzeszowie, Orex z Kolbuszowej, RTL (Rzeszów, Przemyśl, Krosno), Sigma z Mielca oraz Specjał z Rzeszowa (Raport Pentor 2000, 2001).

Przedstawione na kartogramie (ryc. 2) rozmieszczenie sklepów dużych sieci detalicznych wskazuje wyraźnie na ich znaczną koncentrację w zachodniej części województwa małopolskiego oraz w miastach powiatowych. Z całą pewnością zachodząca

obecnie ekspansja sieci handlowych będzie rozszerzana na pozostałe, mniej nasycone tymi placówkami obszary regionu.

Usługi dla biznesu

Zdaniem Bailly et. al. (1987) usługi dla przedsiębiorstw są warunkiem *sine qua non* pomyślnego rozwoju regionalnego. W ostatnich latach firmy świadczące usługi dla biznesu stanowią najdynamiczniej rozwijający się sektor gospodarki (Werwicki 2000; Goe 1990). Wiele definicji usług dla biznesu⁸ (*business services, producer services*) podkreśla fakt, że są one wkładem w inną działalność produkcyjną lub usługową, i jako takie nie są działalnością finalną, lecz niezbędnym elementem pośrednim procesu produkcji (Nowosielska 1994). Implikuje to zaliczanie do usług dla biznesu wielu działalności usługowych o różnym stopniu specjalizacji i odmiennych wzorcach lokalizacji (Illeris 1994). Najczęściej do usług dla przedsiębiorców zalicza się podmioty gospodarcze wymienione w sekcji J EKD (pośrednictwo finansowe) oraz w dziale 74, tj. „pozostała działalność związana z prowadzeniem interesów”. Tak postąpiono również w niniejszej pracy, skupiając się głównie na systemie finansowym, uważanym za najbardziej znaczący segment usług dla biznesu (Machura-Bocian 1999, Michalik 1999). O jego znaczeniu w gospodarce może świadczyć liczba pracujących w pośrednictwie finansowym, zaś o dostępności do usług finansowych – rozmieszczenie placówek bankowych.

Stan rozwoju sektora finansowego w Małopolsce⁹, mierzony odsetkiem pracujących w sektorze do ogółu pracujących, daje obraz niezbyt optymistyczny. Oba województwa lokują się pod tym względem wśród regionów o najsłabszym rozwoju infrastruktury finansowej w skali kraju (podkarpackie zajmuje 16 lokatę – 1,1% pracujących w sekcji J, zaś małopolskie 13 – odpowiednio 1,4%).

W 2000 roku na terenie województwa małopolskiego posiadało przedstawicielstwa 36 banków komercyjnych¹⁰. W Krakowie znajdują się centrale 2 banków: Banku Przemysłowo-Handlowego S.A. oraz Deutsche Bank 24 (dawniej Bank Współpracy Regionalnej S.A.). Warto dodać, że obydwie zostały wykupione przez inwestorów zagranicznych, przy czym poprzez objęcie 86,1% akcji BPH S.A. przez Bayerische Hypo- und Vereinsbank AG dało firmie pozycję największego inwestora zagranicznego na terenie Małopolski. W województwie małopolskim działa 170 placówek banków spółdzielczych. Największe z nich to Bank Spółdzielczy Rzemiosła w Krakowie oraz Krakowski Bank Spółdzielczy. Banki te zajęły pierwsze dwie lokaty w ogólnopolskim rankingu banków spółdzielczych (*Województwo małopolskie 1999-2000*).

---

choć ten ostatni ma węższe znaczenie.

⁹ Problem rozwoju usług dla przedsiębiorców jest przedmiotem szerszej analizy w pracy autorów, „Regionalne zróżnicowanie usług dla biznesu w województwie małopolskim”.

¹⁰ Wielość firm finansowych wiąże się z wyższym poziomem konkurencyjności i lepszym dostępem do produktów finansowych.

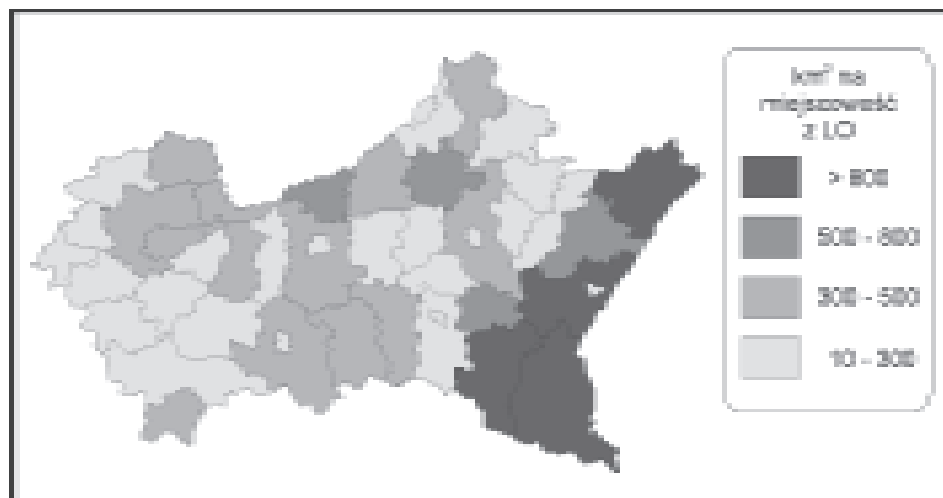
¹¹ W województwie podkarpackim aż 16 miejscowości wiejskich posiadało LO, a w woj. małopolskim – 10.

Tab. 4. Liczba firm świadczących usługi dla biznesu w Małopolsce w 1999 roku

	Pośrednictwo finansowe	Ubezpieczenia	Działalność prawnicza	Księgowość, doradztwo podatkowe	Badania rynku	Doradztwo w zakresie prowadzenia interesów	Reklama
małopolskie	649	448	515	690	83	343	845
podkarpackie	564	336	260	445	29	147	336

Źródło: Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2000-2006

Rys. 3. Rozmieszczenie placówek bankowych i bankomatów w Małopolsce

Źródło: opracowanie własne

Sektor finansowy województwa podkarpackiego jest znacznie słabszy (tab. 4). Jedynym bankiem z centralą w Rzeszowie jest Rzeszowski Bank Regionalny S.A., zrzeszający około 45 banków spółdzielczych. Większość powiatów województwa podkarpackiego ustępuje tak w liczbie placówek, jak i w liczbie bankomatów, porównywalnym pod względem wielkości powiatom województwa małopolskiego (ryc. 3).

Poziom rozwoju usług finansowych zarówno w skali województw, jak i powiatów, wiąże się przede wszystkim ze stopniem urbanizacji, poziomem rozwoju przemysłu oraz innych działalności usługowych (m.in. turystyki). Wiąże się też z poziomem zamożności mieszkańców i ich stylem życia (poziom korzystania z usług finansowych), a także z upowszechnianiem się przelewania płac na konta osobiste (konieczność rozwoju sieci bankomatów, punktów akceptujących karty płatnicze). Słabość sektora finansowego jest podkreślana przez duże znaczenie w wielu obszarach funkcji rolniczej, wciąż słabo związanej z obrotem finansowym

Szkolnictwo

Poziom rozwoju usług edukacyjnych, wiążący się z szansami edukacyjnymi i dostępnością szkolnictwa, jest kluczem do budowy wykształconego społeczeństwa innowacyjnego – inwestowanie w kapitał ludzki i dochodzenia do gospodarki opartej o wiedzę (*knowledge based economy*) (Kukliński 2000). Najważniejszą barierą selekcyjną w systemie szkolnym jest przejście między szkołą podstawową (obecnie gimnazjum), a średnią (Szymański 1988). Przy omawianiu dostępności przestrzennej najważniejsza jest struktura rozmieszczenia szkół średnich oraz liczba miejsc, jakie one oferują w stosunku do liczby absolwentów gimnazjów. Najprostszym miernikiem przestrzennej dostępności szkół średnich, wyrażającym gęstość sieci szkolnej, jest powierzchnia, jaka przypada na miejscowość ze szkołą danego typu (tab. 5).

Tab. 5. Gęstość sieci szkolnej w roku szkolnym 1998/99

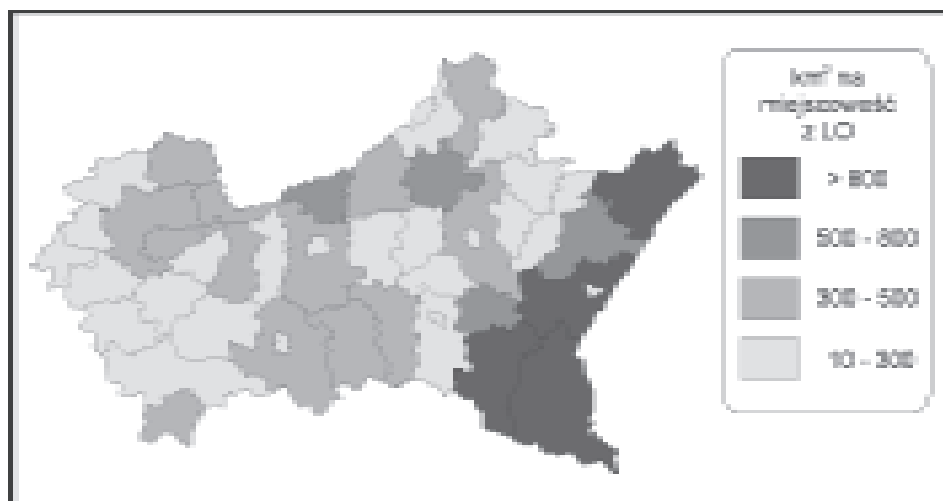
	Powierzchnia w km ² przypadająca na miejscowość ze szkołą		
	Liceum ogólnokształcące	Średnia szkoła zawodowa	Zasadnicza szkoła zawodowa
Polska	434	364	344
małopolskie	270	205	187
podkarpackie	359	314	338

Źródło: opracowanie własne na podstawie *BDL GUS* (1999)

Wyraźnie widać tu uprzywilejowaną pozycję województwa małopolskiego, które, według tak liczonego miernika, zajmują pierwszą lokatę w Polsce. Podobnie woj. podkarpackie odznacza się przeciętnie lepszą niż w całej Polsce dostępnością do LO i średnich szkół zawodowych oraz zbliżoną do średniej dostępnością ZSZ. Wiąże się to z ponadprzeciętną gęstością sieci miast w tej części Polski oraz faktem występowania szkół ponadpodstawowych także na wsi¹¹, co jest w innych obszarach Polski zjawiskiem rzadkim.

Najtrudniej w sensie przestrzennym dostępnym typem szkoły jest LO, które posiada największe obszary obsługi. Tymczasem, zgodnie z założeniami polityki oświatowej, powinno ono być najbardziej dostępną szkołą średnią. Przestrzenne zróżnicowanie gęstości sieci szkolnej na poziomie powiatów zostało ukazane na przykładzie dostępności LO (ryc. 4), gdzie uwidacznia się lepsza dostępność w województwie małopolskim. Najgorsza dostępność LO występuje we wschodniej części województwa podkarpackiego – w powiatach położonych przy granicy państwa, w których obszar obsługiwany przez jedną miejscowość z LO przekracza 800 km², a w powiecie lubaczowskim osiąga nawet 1308 km².

¹² Do konstrukcji indeksu wykorzystano następujące zmienne: pracujący w usługach na 1000 mieszk., liczba jednostek Regon sekcji od H do O na 1000 mieszk., liczba uczniów LO na 1000

Ryc. 4. Zróżnicowanie dostępności do Liceum Ogólnokształcącego w Małopolsce

Źródło: opracowanie własne

Tab. 6. Liczba miejsc w I klasach szkół średnich przypadająca na 100 absolwentów szkół podstawowych w roku szkolnym 1998/99

	Liceum ogólnokształcące	Średnia szkoła zawodowa	Zasadnicza szkoła zawodowa
Polska	30,6	32,8	38,9
małopolskie	30,0	33,9	38,8
podkarpackie	27,1	38,5	37,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS (1999)

Dla pełnego określenia szans edukacyjnych należy uwzględnić, obok odległości do szkoły, liczbę miejsc w szkole w stosunku do potencjalnego popytu, co najlepiej wyraża liczba miejsc w I klasach szkół średnich, jaka przypada na 100 absolwentów szkół podstawowych (gimnazjów) (tab. 6). W skali województw różnice nie są wielkie, województwo małopolskie pod tym względem jest najbardziej zbliżone do średniej dla Polski, a woj. podkarpackie odstaje nieco z gorszą dostępnością LO, co zrekompensowane jest liczbą miejsc w średnich i zasadniczych szkołach zawodowych. Dane dla województw maskują wewnętrzne zróżnicowania, które w tym wypadku mają dramatyczny charakter, z najlepszą dostępnością miejsc w powiatach grodzkich, w których licea ogólnokształcące oferują od 47 miejsc na 100 absolwentów SP w Przemyśle aż po 62 w Rzeszowie. W pozostałych powiatach (z wyjątkiem leżących w zachodniej Małopolsce powiatów olkuskiego i oświęcimskiego) nigdzie wartość ta nie przekracza 30 miejsc na 100 absolwentów. Jako, że LO jest szkołą najlepiej przygotowująca do

podjęcia studiów wyższych, można stwierdzić, że szanse kontynuowania edukacji po szkole średniej są silnie zawężone do dużych ośrodków miejskich i lepiej rozwiniętej zachodniej części regionu. Występujące różnice nie są łatwe do zniwelowania bez znaczącego impulsu zewnętrznego. Można bowiem zidentyfikować relację o charakterze sprzężenia zwrotnego, gdzie dobra dostępność szkolnictwa oznacza lepsze wykształcenie, wpływające na wyższy poziom rozwoju, który z kolei ułatwia dobrą dostępność szkolnictwa.

Warto wspomnieć, że aż w połowie powiatów liczba miejsc we wszystkich typach szkół nie dorównuje liczbie absolwentów gimnazjów, co oznacza konieczność przemieszczeń między powiatami (obok powiatów grodzkich nadwyżką miejsc odznaczają się powiaty oświęcimski, wadowicki, tatrzański, bocheński, gorlicki, jasielski, sanocki i jarosławski). Świadczy to również o tym, że większość powiatów została utworzona „na wyrost”, gdyż nie mogą one spełnić jednej ze swych podstawowych funkcji, jaką jest zapewnienie możliwości kształcenia na poziomie średnim.

Dobra dostępność LO w dużych ośrodkach jest dodatkowo podkreślana przez znaczny poziom koncentracji szkolnictwa wyższego w największych miastach z Krakowem na czele, który skupia 15 wyższych uczelni (na 37 w obu województwach). W Krakowie studiuje blisko 120 tys. studentów, podczas gdy w pozostałych ośrodkach łącznie 60 tys. studentów, z czego aż 37 tys. przypada na Rzeszów. Inne ośrodki o liczbie studentów powyżej 1 tys. to Tarnów, Nowy Sącz i Chrzanów w woj. małopolskim oraz Przemyśl, Stalowa Wola i Nisko w podkarpackim.

Indeks poziomu rozwoju usług w powiatach Małopolski

Pełna ocena poziomu rozwoju usług w badanym regionie wymaga łącznego spojrzenia na wiele działań usług jednocześnie. W tym celu skonstruowano indeks poziomu rozwoju usług (IPRU), syntetyzujący 13 wskaźników reprezentujących poziom rozwoju różnych działalności usługowych¹². Indeks ten jest sumą zestandaryzowanych wartości z pojedynczych wskaźników, gdzie 0 oznacza średnią dla wszystkich powiatów na terenie Małopolski, wartości dodatnie – lepszy, a ujemne – gorszy poziom rozwoju usług. Analizę przeprowadzono dla powiatów. Powiaty grodzkie wraz z otaczającymi

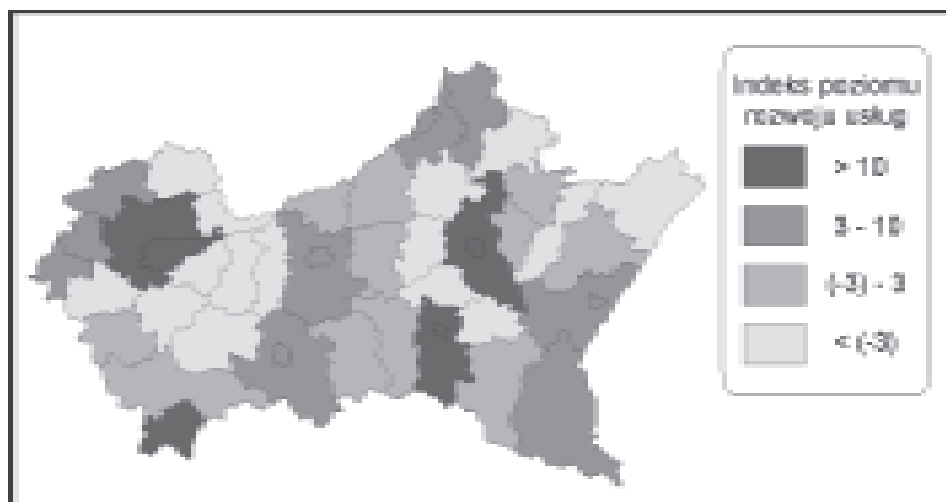
---

mieszkańców, liczba pracujących w sklepach na 1000 mieszk., liczba lekarzy na 1000 mieszk., liczba miejsc w kinach na 1000 mieszk., miejsca w obiektach noclegowych turystyki na 1000 mieszk., liczba łóżek w szpitalach na 10 tys. mieszk. oraz 5 wskaźników, które policzono oddzielnie względem liczby mieszkańców i powierzchni, a do budowy indeksu wykorzystaną średnią z standaryzowanych wartości. Wskaźniki te charakteryzowały lokalizację następujących usług: placówki bankowe, bankomaty, biura maklerskie, apteki, stacje paliw. Badanie przeprowadzono dla powiatów. Powiaty grodzkie wraz z otaczającymi je powiatami ziemskimi traktowano jako jedną jednostkę, sumując odpowiednie dane źródłowe. Rozpatrywanie powiatów grodzkich i ziemskich osobno w wielu działalnościach usługowych prowadzi często do nadmiernego uprzywilejowania powiatów grodzkich, w których duża część usług świadczona jest także dla powiatu ziemskiego (np. szpitala, banki, biura maklerskie, itd.)

je powiatami ziemskimi traktowano jako jedną jednostkę, sumując odpowiednie dane źródłowe. Rozpatrywanie powiatów grodzkich i ziemskich osobno w wielu działaniach usługowych prowadzi bowiem często do nadmiernego uprzywilejowania powiatów grodzkich, w których duża część usług świadczona jest także dla powiatu ziemskiego (np. szpitale, banki, biura maklerskie, itd.).

Najwyższa wartość IPRU występuje w powiatach krakowskim (24) i tatrzańskim (20) oraz w rzeszowskim (13) i krośnieńskim (12). Inne obszary o wysokim IPRU to 3 powiaty oświęcimski, chrzanowski i olkuski. Ich wysoka pozycja została potwierdzona we wcześniejszych analizach szczegółowych. Również powiaty z dawnymi miastami wojewódzkimi (nowosądecki, tarnowski, przemyski, tarnobrzesci) charakteryzują ponadprzeciętny rozwój usług. Interesująca jest wysoka pozycja powiatu bieszczadzkiego, która jest częściowo wynikiem turystycznego charakteru tego powiatu, a po części małej gęstości zaludnienia wpływającej na wartość wskaźników cząstkowych.

Paradoksalnie, najniżej ułożyły się powiaty położone w bliskości Krakowa i Rzeszowa, pozostające w „cieniu” usługowym tych miast (ryc. 5). Mieszkańcy tych powiatów (np. kolbuszowskiego, ropczycko-sędziszowskiego, strzyżowskiego, wielickiego, myślenickiego, proszowickiego) zaspokajają dużą część swych potrzeb

Ryc. 5. Zróżnicowanie poziomu rozwoju usług w Małopolsce

Źródło: opracowanie własne

usługowych w Rzeszowie i Krakowie, do których komunikacyjnie ciążyą. Niska pozycja powiatów lubaczowskiego, miechowskiego, limanowskiego, brzeskiego, brzozowskiego może być wiązana z ich rolniczym charakterem.

Średnia wartość indeksu ważona liczbą mieszkańców w powiatach jest znacznie wyższa w województwie małopolskim (7,8) niż w podkarpackim (2,3), co jednak jest

zasługą samego Krakowa. Analogiczna średnia bez uwzględniania Krakowa i Rzeszowa jest jednakowa dla obydwu województw: 0,2! Wskazuje to, że przytaczane wcześniej różnice między województwami małopolskim i podkarpackim sprowadza się w istocie do różnic w potencjale usługowym stolic województw.

Wnioski

Przeprowadzona analiza potwierdza dominującą pozycję Krakowa jako głównego ośrodka usługowego w regionie. Należy stwierdzić, że pozycja całego regionu w skali kraju jest słaba, a szereg działalności usługowych wykazuje niedorozwój. O słabej pozycji regionu świadczy także niski udział zatrudnionych w usługach, czemu nie sprzyja silny udział funkcji rolniczej, zwłaszcza w województwie podkarpackim. Tymczasem usługom przypisuje się główną rolę w przejściu nadwyżek siły roboczej restrukturyzującego się przemysłu oraz nękaną ukrytym bezrobociem wsi małopolskiej. Wymaga to jednak dokładnego zdefiniowania tkwiących w regionie rzeczywistych możliwości rozwoju usług, w szczególności określenia roli lokalnych i subregionalnych ośrodków wzrostu i ich wpływu na przestrzeń gospodarczą Małopolski.

Literatura

- Bailly A., Boulianne L., Maillat D., Rey M., Thevoz L., 1987, *Services and Production: for a re-assessment of economic sectors*, The Annals of Regional Science, 21, 2, 45-59.
- Chojnicki Z., 1993, *Postmodernistyczne zmiany globalnego porządku społeczno-gospodarczego*, [w:] A. Kukliński (red.), *Polonia quo vadis? Studia Regionalne i Lokalne*, 12 (45), Warszawa, 167-204.
- Dicken P., 1998, *Global shift: transforming the global economy*, Paul Chapman Publishing, London.
- Domański 1992, *Postfordowski elastyczny model produkcji a jej przestrzenna organizacja*, [w:] Z. Chojnicki (red.), *Studia geograficzne Przemian Społeczno Gospodarczych, Biuletyn KPZK PAN*, 159, 49-73.
- Goe W. R., 1990, *Producer services, trade and the social division of labour*, Regional Studies, 24, 4, 327-342.
- Guzik R., Gwosdz K., 2000, *The Spatial Concentration of Control Functions in Polish Industry*, [w:] T. Marszał (red.) *Local Economy and Urban Development in Poland*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, 52-61.
- Guzik R., Gwosdz K., Sobala-Gwosdz A., *Regionalne zróżnicowanie usług dla biznesu w województwie małopolskim*, Folia Geogr., Ser. Geogr.-Oeconom. (w druku).
- Handel w regionach: województwo małopolskie*, Raport Pentor (materiał niepublikowany).
- Handel w regionach: województwo podkarpackie*, Raport Pentor (materiał niepublikowany).
- Hudson R., 1998, *Industrial restructuring in Europe: recent tendencies in the organization and geography of production*, [w:] T. Unwin (red.), *A European geography*, Harlow: Longman, 169-185.

- Illeris S., 1994, *Proximity between service producers and service users*, [w:] *Business Services and Networks*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie, 85, 4, 294-302.
- Kłosowski F., 1999, *Usługi*, [w:] A. Szajnowska-Wysocka (red.), *Studium wiedzy o regionie śląskim, UŚ, Katowice, 110-142*.
- Kukliński A. (red.), 2000, *The knowledge-based economy: the European challenges of the 21st Century*, KBN, Warszawa.
- Machura-Bocian G., 1999, *Banki a rozwój wybranych regionów*, [w:] *Instytucje infrastruktury rynkowej w kreowaniu przedsiębiorczości lokalnej*, Fundacja Promocji Rozwoju im. E. Lipińskiego, Warszawa, 29-44.
- Michalik Z., 1999, *Znaczenie małopolskiego rynku finansowego we wzroście konkurencyjności firm*, [w:] J. Targalski (red.), *Przedsiębiorczość a lokalny i regionalny rozwój gospodarczy*, Akademia Ekonomiczna Kraków, 319-329.
- Nowosielska E., 1994, *Sfera usług w badaniach geograficznych. Główne tendencje rozwojowe ostatniego dwudziestolecia i aktualne problemy badawcze*, Zesz. Instyt. Geogr. i Gosp. Przestrz. PAN, 22, 313-334.
- Pracujący w Gospodarce Narodowej w 2000 r.*, 2001, GUS, Warszawa.
- Pred A., 1977, *City systems in advanced economies*, Hutchinson, London.
- Pacione M., 1989, *Access to urban services – the case of secondary schools in Glasgow*, Scottish Geographical Magazine, 105, 12-18.
- Szymański M., 1988, *Procesy selekcyjne w szkolnictwie ogólnokształcącym*, PWN, Warszawa.
- Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2000-2006*, 2000, Urząd Marszałkowski województwa podkarpackiego.
- Werwicki A., 1998, *Zmiany w paradygmacie geografii usług*, *Przegl. Geogr.*, 3-4, 249-266.
- Werwicki A., 2000, *Transformation of the Polish Economy Since 1990 and the Part Played in it by Services*, [w:] J. Dzieciuchowicz (red.), *Contemporary Role of the Service Sector*, University of Łódź, Łódź, 3-7.
- Województwo małopolskie 1999-2000*, 2001, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego.

dr Robert Guzik
mgr Krzysztof Gwosdz
mgr Agnieszka Sobala-Gwosdz
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

